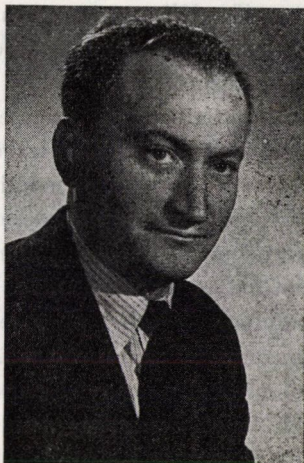

SZÉKELY GYÖRGY SZÉKFOGLALÓJA

1974. február 6-án, szerdán délután 4 órakor Székely György levelező tag „A robotgazdaságra való átmenet Közép-Kelet-Európában és az 1514-es esztendő” címmel akadémiai székfoglalót tartott.

Mátrai László akadémikus, osztályelnök üdvözlő szavai:

A Magyar Tudományos Akadémia 1973. évi Közgyűlése Székely György tanszékvezető egyetemi tanárt, a történettudományok doktorát Akadémiánk levelező tagjává választotta.

Székely György 1924-ben született Budapesten. Tanulmányait középfokon a budapesti Bolyai Reálgimnáziumban végezte, majd a budapesti Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára iratkozott be. Az egyetem elvégzése után, 1946—49-ben különféle állami hivatalokban dolgozott; 1949—53 között a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, majd osztályvezető helyettese volt. 1952-ben elnyerte a kandidátusi fokozatot. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen különböző beosztásban 1948 óta folytat oktató-nevelő munkát. 1953-tól docens, 1956-tól egyetemi tanár, 1969 óta a Bölcsészettudományi Kar dékánja.

Székely György egyike a felszabadulás után kibontakozott magyar marxista történettudomány itthon és külföldön elismert képviselőinek. Kutató munkássága, egyetemi oktató tevékenysége, nem különben a szakképzés, a tudományos és a tudománypolitikai közélet, a szakma nemzetközi kapcsolatairól szerzett érdemei jól ismertek.

Munkássága eleinte főként a középkori magyar történetnek a régebbi történetírásban leginkább elhanyagolt, vagy a polgári tudomány irányzatainak

megfelelően ábrázolt területeire terjedt ki: a jobbágyparasztság XIV—XV. századi helyzetével, termelésével és adózásával, differenciálódásának problémáival és osztályharcos, antifeudális megmozdulásainak kiemelkedő állomásaival — a XV. század 30-as éveinek huszita jellegű mozgalmával, az 1514. évi parasztháborúval — foglalkozott.

Tevékenysége a továbbiakban egyre szélesebb területekre terjedt ki. A parasztság helyzetének és mozgalmainak vizsgálatában korán kezdte alkalmazni a széleskörű egybevetés, az összehasonlítás módszerét. Vizsgálatát kiterjesztette a városi-mezővárosi fejlődés kérdéseire, ezek európai párhuzamaira, valamint a feudalizmus megértéséhez különösen fontos, de sokáig elhanyagolt egyház- és vallástörténeti kutatásokra. Ezek mellett számos egyéb kérdéssel is foglalkozott, amelyek — mint pl. a reformáció különböző irányzatainak a társadalmi mozgalmakkal szoros összefüggésben végzett vizsgálata — lényeges hozzájárulást jelentettek a magyar marxista történettudomány fejlődéséhez, a vizsgált korok belső összefüggéseinek alapos megismeréséhez. Ezek az eredmények számos hazai és külföldi konferencián kerültek ismertetésre és méltánylást is nyertek.

Több összefoglaló munkát is írt. Elsősorban önálló kutatásokon alapuló és monográfiának is beillő részeket a „Magyarország Története. Egyetemi Tankönyv” első kötetében, illetőleg a Magyarország története c. kétkötetes összefoglaló mű középkori fejezeteiben. Nemrégén készítette el Olaszország régebbi történetének összefoglalását, amely — áttekintő jellege mellett — önálló szempontokat és eredményeket érvényesít. Jelenleg a tízkötetes Magyarország történetének a XII. századtól a XIII. század közepéig terjedő időszakal, valamint a XV—XVI. század fordulójával foglalkozó fejezeteit írja, és az első kötet főszerkesztőjeként az egész mű szerkesztésében is részt vesz.

Munkásságának közéleti vonatkozásait nem szükséges részletezni. Elég arra utalni, hogy a budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, mint a Középkori Egyetemes Történeti Tanszék vezetője, immár két évtizede oktatja-neveli történészhallgatók több generációját, és fontos szerepe volt az egyetemi tankönyveket előkészítő munkaközösségi részkutatások szervezésében és irányításában.

Fontos társadalmi funkciókat látott el: amellett, hogy több akadémiai bizottság és tudományos testület tisztségviselő tagja, hosszú évekig volt a Magyar Történelmi Társulat főtítkára. Felelős állami funkciókban dolgozott és dolgozik jelenleg is: évekig volt, nehéz időkben, az egyetem oktatási rektorhelyettese, most — immár második ciklusban — a Bölcsészettudományi Kar dékánja.

Személye és munkássága az egyetemes történet kutatásának megerősödését fogja jelenteni Osztályunkon belül, de jelenti egyben az annyira fontos és modern interdiszciplináris kapcsolatok megerősödését is. Tagtársunk kutatásai a tényszerű egzaktuság és az elvi, világnézeti szilárdság metodológiai érde-

meit egyaránt tükrözik, olyan kutató művei, aki tárgyilagosan és szerényen a háttérben maradva a tények és elvek erejére bízva a bizonyítást és ehhez nem veszi igénybe a szubjektív hangú kifejtés stiláris segédeszközait.

Most, mikor akadémiai tagságát megerősítő oklevelét átadom, kívánok neki lelkes alkotókedvet és nagy sikereket további munkásságához.

Székely György székfoglalója:

A Dózsa-parasztháborút követő földesúri bosszú ismert állomása volt az 1514. október 18-án kezdődött országgyűlés jogszabályalkotása. A több mint egy hónapig tartó gyűlésen a magyarországi parasztok helyzetét bukásuk után teljesen áttekintették és újra szabályozták. Ennek egyik pontja a munkajáradék fokát szabta meg. Érdekes, hogy ennek ismeretében is vallotta parasztságtudatú nagy történétírónk, Szabó István polgári korszakát összegező tanulmánykötetében, hogy „a földesúri terhek lényegesen nem különböztek az eddiektől”. Egy mai fiatal történétírónk, Barta Gábor egybecsengően fogalmazta meg, hogy a „közvetlen jobbágyterheken ugyan alig változtatott a diéta”. Ez talán a teherrendszer alkotóelemeinek szerkezetére áll meg, mint Németországban is 1525 után, de nem a terhek együttes súlyára. A törvény a parasztok minden addigi terhét megerősítette, s azon túl — meggyőződésem szerint — *súlyosabb robotot* szabott ki (ezt Barta Gábor is felemelésnek tekinti): minden héten egyszer, egy napon át uraiknak szolgálni tartoznak. A törvény ekkor még nem tett különbséget ígás és kézi robot között, amit pedig Németországban 1525 előtt már külön igényeltek és számoltak el az urak. A XVI. század elején azonban a magyarországi robotoltató allodium, a földesúri majorsági gazdálkodás sokkal kevésbé volt fejlett, semhogy ezt a rendelkezést — mint általában a törvény más teherelőírásait sem — a magyarországi nagybirtokon az életbe át lehetett volna ültetni; egyébként természetesen a paraszti ellenállás sem szűnt meg, amint Németországban is meg-megmozdultak a levért parasztok az új robotok miatt. Már első pillantásra is látható, hogy nálunk ez a mezőgazdasági üzemtípus és a vele járó teherrendszer-típus — az 1514. évi törvényből feltételezhető mérték ellenére — elmaradt Lengyelországhoz képest. Számos ellentmondás él a törvénycikkely értelmezésében és feszül magában a törvényhelyben. A politikai és lélektani körülmények megértéséhez, de a mögöttük ható gazdasági tényezők felderítéséhez egyaránt jó támpontot nyújtott Szabó István, amikor hangsúlyozta, hogy „az országgyűlésen a nemesség, az úgynevezett köznemesség volt a hangadó, így az 1514. évi törvényeket elsősorban a köznemesség művének tekinthetjük”. Barta Gábor is a nemesség

bosszújára tér ismételten vissza fejtegetésében.¹ Erre a rétegre, feudális típusra tehát vissza kell térnünk.

Az egyetemes összehasonlítás igényét már Szabó István támasztotta a magyarországi fejlemények megértéséhez. A XI–XIV. század Európáját áttekintve felvázolta a nagybirtok saját termelésének, a majorsági gazdálkodásnak visszafejlődését, a robotmunka jelentőségének csökkenését, a jobbágytelkek, sőt a parasztbérletek jelentőségét. Ezek is olyan összefüggések, amelyekre érdemes visszatérnünk. A későbbiekre nézve pedig ugyanő emelte korán ki, hogy a jobbágyfelkelések közös síkon mozgó panaszaiiban a robotolások, a földesúri bíróságon keresztül érvényesülő nyomás szerepelnek egyebek mellett.² Hogyan nyilvánultak meg ezek a történeti hatótényezők, a magunk további vizsgálatának is tárgyául tűzhetjük.

A XV–XVI. század fordulójának bonyolult társadalomfejlődési kérdései között ma még az egyik legnyíltabb, egyben központi jelentőségű probléma — amit az irodalom egyre több oldalról próbál a legkülönbözőbb országok történettudományában megközelíteni — a jobbágytelki gazdálkodás korábbi formáinak meglazulása és a feudalizmusból a kapitalizmusba átvezető fejlődés „nyugat-európai” és „kelet-európai” útjainak tendenciái közötti küzdelem. Mint az eddigi kutatások igazolják, ezek az elágazó folyamatok szoros összefüggésben állanak a centralizációs politika sikereinek vagy balsikereinek alakulásával is. Véleményünk szerint azonban a „nyugat-európai” és „kelet-európai” fejlődési típusok maguk is még sok tisztázandó részletet rejtegetnek. Méginkább óvakodni kell attól, hogy a nyugati típusú fejlődést eleve azonosítsuk a klasszikus fejlődés útjával; ellenkezőleg, történetileg kell vizsgálni, hogyan lett a nyugat-európai fejlődés (ti. az angol–holland, részben francia) klasszikussá, s mint egyes pontokon talán sikerül rámutatnom, milyen közös vonások vannak, esetleg időbeli eltolódással a két fejlődéstípus között.

Élesen elüt a közép-kelet-európai fejlődés a kor Angliájától, ahol az új monarchia társadalmi bázisa egy *megújult*, a gyapjú- és hússzükséglet fennélvélését kihasználó, a lehetőségeket kiaknázó nemesség volt. Itt mindjárt helyénvaló kiemelni, hogy új jellege nem az üzletelésben különbözött a kelet-európai nemességtől, hanem a gazdálkodás jellegében, valamint a városokhoz való viszonyban. Ez az újnemesség részben az eltűnt régi nemes családokat fel-

¹ 1514. évi törvény 16. cikkelye. *Márkus Dezső* szerk.: Magyar Törvénytár 1000–1526. évi törvények. Bp. 1899, 714; *Eckhart Ferenc*: A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761–1790-ig. Századok (1956) 85; *Szabó István*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948, 68; *Constantin C. Giurescu*: Erdély a román nép történetében. Bukarest 1968, 88; *Barta Gábor*: 1514. Bp., 1972, 84–85, 87.; *Robert Hänsel*: Die Volksbewegungen 1525–1849 in den Kreisen Schleiz und Lobenstein. Schleiz 1954, 11–12, 17. — *Molnár Erik* a XIV–XV. századi urbáriumok szántás-vetés robotterhei alapján a földesúri üzem kiterjedését a nagybirtokon 400–900 magyar holdra becsülte. *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bp. 1949, 233. — *Szabó István* i. m. 46. old. a XV. század első felére beszél a földesúri majorsági gazdálkodás és a robot jelentéktelenségéről.

² *Szabó István* i. m. 35, 36, 38.

váltó új lordokból, részben a közép- és kismemesség (*gentry*) soraiból alakult. Ez utóbbi réteg lovagokból, squirekből és más urakból (*gentlemen*) állott. 1540 és 1640 közt — R. H. Tawney, a hosszú életű és nagy alkotó (már 1912-ben írt alapvető XVI. századi agrártörténet és 1926-ban írt, a vallás és a felemelkedő kapitalizmus összefüggéseit tárgyaló mű szerzője) londoni gazdaságtörténész professzor kitűnően érvelt teóriája szerint (1941-ben fejtette ki a számos vita után 1954-ben zárta le a maga részéről, de a vita tartott tovább) — egy új osztály, a *gentry* került gazdasági fölénybe, hatékonyabban aknázva ki növekvő földjeit, míg a *vérségi arisztokrácia régi képlete hanyatlott*, mert jövedelmei csökkenéséhez nem tudta igazítani különleges életmódját. Ez a fel fogás, mint a körülötte gyűrűző viták megmutatták, nem fogható fel mereven, hanem dialektikusan kell értelmezni: az Erzsébet-kori arisztokrácia élénk csillogása a zátonyrajutást kíséri; a *gentry*ből az udvari körökbe bejutók, hivatalsszerzők mellékjövedelmeikkel gyorsabban érvényesültek, mint az átlagos vidéki *gentry* (ez a különbség bizonyos fokig meghatározza majd állásfogalásukat a XVII. századi válságban); másrészt sok *gentry* a vidéki magányban vagy éppen kereskedve zavartalanabban terjedelmes vagyont halmozott fel, míg a hivatalviselés és udvari életben forgolódás az abszolutizmus viszonyai közt sokszor a családnak gazdaságilag is hátrányt okozó kegyvesztéssel fenyegetett. Mindamelllett Tawney elmélete feltétlenül helyes annyiban, hogy tényleges rétegeire, ill. képleteire bontotta, mozgásában látta a XVI. század társadalmát. Ezt a társadalmat már Sir Thomas Smith, Erzsébet-kori író, diplomata és politikus leírta, szembeállítva 1. a „*gentlemen*” birtokos úri osztályt (arisztokraták, lovagok, *esquire*ok) a 2. városi polgárok, a 3. szabad kisparaszto-
 tok (*yeomen*) és 4. kézművesek, kétkézi munkások osztályaival. Az új — fő tendenciájában a magyarországi alakulástól immár eltérő — társadalom csírázását jelzi az is, hogy a „*gentlemen*” rétegben vagyonuk alapján nem-nemesek (gazdaságilag érvényesülő szabad parasztok) is jócskán voltak. A Tudorok 1500 után ugyanis viszonylag kevés embert nemesítettek, de igen sokat emeltek a *gentleman*, ill. ennél magasabb *esquire* (*squire*) rangjára. Utóbbi eredetileg apród, lovagjelölt, majd külön adományozott rang volt a *gentleman* és lovag közti szinten, fegyverviselésre adva jogot, ami mégis a nemesség jele volt. Az új nemesség már nem erődjellegű épületekben élt, hanem magas téglakúriákban, szép kertek, kényelmes tölgyfabútorok díszével körülvéve lakott. A Tudorok további támasza a növekvő — Közép-Európában akkor elképzelhetetlen — városi burzsoázia volt: manufaktúratulajdonos, kereskedő, bankár és uzsorás elemek. Ez a kialakuló osztály szorosan összefonódott a földelkerítő újnemességgel, kereskedők is jutottak a *squire*-ok közé. A Tudor-monarchiában a városok továbbá sokkal többet megőriztek önkormányzatukból, mint a kontinentális abszolutizmus kereteiben. Ez a nyugati fejlődés sem volt gondtalan és harmonikus. Az igen hasznothajtó juhtenyésztés a földek juhlegelővé tételére vezetett. Kereskedelemmel is foglalkozó lordok, lovagok, vidéki

gentleman-ek és nagy farmerek is kerítették el földeket az igen szegény parasztság rovására. Az adó- és katonaszükséglet miatt az angol kormányzat és törvényhozás 1489-től törvényekkel, időnként, így 1514-ben proklamációval akarta megállítani az elkerítés (enclosure), a földlefooglalások nyomában járó elnéptelenedést. Mégis csak öt grófságban 1485—1500 között 16 000 acre földet kerítették el, s ebből 13 000-et legelővé tettek. A falvak földjét 2000, sőt több juhból álló nyájak lepték el — az országutakat pedig a földjüktől megfosztott, otthontalan kóborlók áradata, a városokat a koldulás. Ez az általuk is tragikusnak minősített fejlődés némely angol apologeta tollán mégis vígaszként jelenik meg, mert így kerülték el a jobbagyság feléledését.³ Ezzel elérkeztünk a két nagy történeti típus szembeállításához.

Mindkét fejlődéstípuson belül alapvetőnek tartom, hogy bennük egyaránt érvényesül bizonyos időpontban mindkét társadalomfejlődési tendencia: így Angliában a XIV. század osztályharcait felidéző társadalmi változásokban nem egy olyan ellentmondás és ellentét bukkan fel, ami Magyarországon, részben Lengyelországban a XV—XVI. század kulcskérdése (robotoltató és röghöz kötő XIII. századi mágnáspolitiká⁴ és a napszámosmunka, szabad költözés, városi élet szabad fejlődése között Angliában feszülő ellentét). S ha általánosságban véve el is lehet fogadni a ma már marxista és polgári történettudományban egyaránt használt fogalmát Nyugat- és Kelet-Európa társadalomfejlődési kettéválasztásának, ez annál inkább kötelez az eltérő fejlődési utak közös alapjainak felderítésére, s nem utolsósorban a közép-európai *átmeneti sávok* problémáinak kidolgozására. Ilyen átmenetek mutatkoznak meg Délnyugat-Németországtól Ausztriáig és Északkelet-Németországig. Ilyen értelemben beszélhetünk az Elbán túli és inneni, illetőleg az Ennsen túli és inneni fejlődési típusokról. A két tendencia harca többek között akörül forog — és ezek felderítésében még nagyon sok munka van hátra —, hogy a jobbagytelki gazdálkodás meglazulásának, a parasztság differenciálódásának nyomán a robotmunkára épülő, allodizáló nagybirtok vagy pedig a városi (nálunk különösen mezővárosi) fejlődéssel erősen összefüggő bérleti rendszer elemei fejlődnek-e tovább. Ennek a kérdésfeltevésnek alapján látszik helyesnek a robotoltató majorsági gazdálkodás kezdeteinek és a napszámos munka termelésben elfoglalt helyének és jellegének összefüggéseit, egymáshoz való viszonyát is értékelnünk. Ez persze nemcsak a magyar történelem specialitása. Lengyelországra Wyczański kutatásai mutatták ki, hogy számos kis- és középnemes nemcsak a helyi kisparasztokat és zselléreket tekintették munkaerőnek, hanem szegődttettek odautazott parasztokat is. Nem is mindig volt a lengyel kisnemes-

³ G. R. Elton: *England under the Tudors*. London 1957, 252, 255—256; Joan Thirsk: *Tudor Enclosures*. London 1959, 3, 9—12; A. R. Myers: *England in the Late Middle Ages (1307—1536)*. Edinburgh 1953, 210, 212—214; S. T. Bindoff: *Tudor England*. Harmondsworth 1961, 64, 134; vö.: *Conyers Read* (edited by . . .): *Bibliography of British History. Tudor Period, 1485—1603*. 2 Oxford 1959, 213—224, 344—345.

⁴ A. R. Myers i. m. 214.

nek annyi földje, hogy érdemes lett volna robotoló parasztokat dolgoztatnia. Lengyelország belső tartományaiból, amint Mączak kimutatta, idénymunkásokat foglalkoztattak Visztula-vidéki gazdag parasztok és Malbork-vidéki majorságtartó urak a XVI. században. A második jobbgátság viszonyai előretörtek, de a napszámos munka szükséglete valamennyi oltalmat nyújtott a parasztnak.⁵ A kérdés szoros összefüggésben van továbbá feudáliskori periódizációnk eddig eléggé homályban levő és csak praktikus megoldott kérdésével; vajon a feudalizmus melyik szakaszába soroljuk a fejlődésnek ezt az átmenetekben, ellentmondásokban gazdag szakaszát, hol vonjuk meg a feudalizmus virágkorának (más, hasonlóképpen vitatható szóhasználattal az érett feudalizmusnak) és a kései feudalizmusnak magyarországi periódusát?

Ami az átmeneti sávok problémáját illeti, itt egyelőre nehéz az összehasonlító történész dolga, mivel megfelelő agrár- és várostörténeti együttes szemléletű munkák nem megfelelő számban állnak rendelkezésre, s pl. a XVI—XIX. századi Nyugat-Németország nagy területeire (mint Hessen, a Pfalz, Mosel-vidék, Alsórajna-vidék) vagy Frizföldre nézve nincs is teljesen megnyugtatóan kialakult álláspont. Az ismert nyugatnémet polgári agrártörténész, Friedrich Lütge, szembeállítva a keletnémet robotoltató földesuraságot (Gutsherrschaft) a nyugat- és délnémet földesurasággal (Grundherrschaft), ennek kapcsán is annak szükségességéről írt, hogy felülvizsgálják az eddigi eredményeket az északnyugatnémet, a középnémet és a bajor földesurasággal (Grundherrschaft) kapcsolatban és azok összefüggéseit az alpesi tartományokkal. Mindez utóbbiak típusát körvonalazva látta, és ezen belül csak fenntartásokkal mert volna szólni egy délnyugatnémet földesurasági típusról, mivel arról még nagyon sok dolog nem tisztázott. Még több fenntartása volt Lütgének egy nyugatnémet típus szóhasználatával szemben, s tisztázatlannak látta Nyugat-Németország tágas területeinek (Frankónia és Hessen) hovatartozását. Szász agrármunkaerő nemcsak Thüringiába, de Hessenbe is eljutott keresni.⁶ Ebből mindenesetre látjuk, hogy a keleti és nyugati típus általános szembeállíthatása még számos problémát rejt magában az Elba és Enns mindkét oldalán. Ezek pedig magukban rejthetik a társadalmi élet, társadalmi mozgalmak sok megoldatlan kérdésének kulcsát is.

Éppen így elnagyolt volna minden olyan elemzés, amely Németország keleti részétől Oroszorszáig valami egységes fejlődést írna le (olykor pedig leír), azonosított földesúri típusokkal (junkker, bojár), leegyszerűsített gazdasági tényezőből (a munkaerőigényes nyugati gyapjú- és keleti gabonaexpánzió)

⁵ *M. Malowist: Die Problematik der sozial-wirtschaftlichen Geschichte Polens vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie. 1450—1650. Bp. 1963, 20.*

⁶ *Friedrich Lütge: Die deutsche Grundherrschaft. Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie. Jahrgang 3. Heft 2. Oktober (1955) 133, 135; Rudolf Kötzschke-Hellmut Kretschmar: Sächsische Geschichte. I. Band. Dresden 1935, 173.*

magyarázva a robotrendszer visszaállítását illetve konzerválását a későfeudális árutermelő földesúri gazdaságban.⁷ A robotoltatás a huszita forradalmi mozgalmak leverését átélte Csehországban is előretörően volt: az ottani 1500. évi országgyűlés elfogadta a földesúri tulajdonról szóló híres törvényt, amely tekintélyes mértékben növelte a parasztra halmozódó úrdolgát (robot). Ez megfelelt a földesúri majorsági saját gazdálkodás és mezőgazdasági ipar követelményeinek.⁸

A XV. század végétől ukrán és belorusz területeken az áru- és pénzviszonyok előretörésével megnőtt a robot mértéke: egyes birtokokon a korábbi évi 12–14 napos gyakorlattal szemben a parasztoknak már heti 1–2 napot kellett robotolniuk.⁹ A tulajdonképpeni Lengyelországban, ahol pedig az 1492. évi kárpátalji parasztmozgalmakon kívül nem sok ürügy volt hasonló rendelkezések bosszú formájában való meghirdetésére, éppolyan földesúri törekvés tört előre. Ennek nevezetes állomásai éppen parasztháborúnk időszakára esnek, mindenesetre a magyarországi megtorló országgyűlés előtti hónapokban. A szabályozásokat olyan területekről és olyan társadalmi körből idézhetem, ahol a fejlemények nem is a legvadabbak lehettek. A gnieznói káptalan 1514. május 4-i ülésén falvaik állapotáról azt határozták, hogy minden falujukban Keresztelő Szt. János ünnepétől (június 24) Szt. Mihály napjáig (szeptember 29) minden héten két napot, Szt. Mihály napjától Keresztelő Szt. János ünnepéig pedig egy napot tartozik dolgozni. A munkák, utak és szállítások, amelyeket a lakosok végeznek, munkanapokban úgy kerülnek elszámolásra, amilyen az út, azaz akik egy nap alatt az utat megtenni nem tudják s csak a második nap térnek haza, két napot számolhassanak el a munkára. 1514. július 7-én pedig a poznaíni káptalan hozott határozatot egyhangú szavazattal a jobbágyok munkájáról (de laboribus kmethonum). Eszerint minden faluban a jobbágyok (kmethones) Keresztelő Szt. János ünnepétől hetenként két napi bármilyen szokásos munkát (laborem quamcunque consuetum) tartoznak végezni Szt. Mihály napjáig, végül Szt. Mihálytól egészen Keresztelő Szt. János ünnepéig hetenként egy napnyit. Amit uraik elrendelnek, azt a munkát végezni tartoznak és dolgozzanak. Nyugodt, szenvedélymentes légkörben hozott határozatok tehát éppen azokkal az idő- és munkaegységekkel foglalkoztak, mint a megtorlás hangulatában a magyar urak. Mindez sejteti, hogy törvényszerűen érvényesülő tendenciáról volt szó az 1514-es esztendőben. A határnapok érzékeltetik, hogy a legfelfokozottabb robotot a nyári mezőgazdasági munka idejére, a Németországban is szokásos aratási, behordási

⁷ A. R. Myers: i. m. 214; Horváth Pál: A kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének főbb irányai. Bp., 1968, 107, 317.

⁸ Reginald R. Betts: La société dans l'Europe centrale et dans l'Europe occidentale. Son développement vers la fin du moyen âge. Revue d'Histoire Comparée (1948) 181; C. A. Macartney: Eastern Europe. The Renaissance 1493–1520. Edited by G. R. Potter. Cambridge 1957, 390; Horváth Pál i. m. 210, 377.

⁹ N. A. Szidorova-stb.: Vszemirnaia Isztorija. Tom. III. Moszkva 1957, 801.

időszakra¹⁰ követelték meg előre (Gniezno) vagy már az időszakba lépve (Poznań). A tendencia tartós maradt, sőt erősödött. 1520-ban a toruńi-bydgoszcki határozatok foglalkoztak a parasztok jogi helyzetével, és itt már a minimális munkakötelezettség volt a heti egy nap, immár országosan. Lengyelországra nézve így általánosító jelentőségű a toruńi országgyűlés — egyházi és világi rendek által hozott — határozata, amely szerint az összes telepesek, akik azelőtt nem dolgoztak egy napot hetenként a földesúrnak, kötelesek minden telek után egy napot dolgozni hetenként azoknak a jobbágyoknak kivételével, akik a robotmunkát előzetesen megváltották készpénz, gabona vagy bármely más szolgáltatás alkalmazásával. A rendelkezés hangsúlyozza, hogy ez a szabály nem vonatkozik azokra a jobbágyokra, akik földesúrnak hetenként többet dolgoztak, mint egy napot. A lengyel jogszabály tehát csak a földesúr javára, s nem a paraszt javára engedett nivellálást. Mivel a megváltás lehetőségének eldöntése is a földesúrtól függött, ebben azt kell feltételezni, hogy a földesúr mérlegelhette gondosan, hogy a robotlato árutertermelés vagy pedig a megváltás fejében kapott áru vagy pénz értéke kedvezőbb-e neki.¹¹ A szabály tehát minden oldalról tekintve a kor jellegzetes társadalomfejlődési „keleti tendenciájához” kapcsolható, s a cenzusos rendszerről (czynsz) a robotlato majorságra (folwark) áttérés jele. Most azonban ezeket az ukrán, belorusz, lengyel robotadatokat még abból a szempontból kell kiemelni, hogy ezek érdekes párhuzamba állíthatók az ugyancsak 1514-ben megszabott magyarországi robotkerettel, ill. annak későbbi, igás- és gyalogrobot szerint értelmezett napmennyiségével. Mindez jelzi, hogy a nemesi bosszú mellett még nem realizálható robotigényről is szó volt a magyar uralkodó osztály széles köreibben, amint a lengyelországi szabályok sem jelentettek tetőfokot az igényekben. Az alodiumon, aminek a lengyel nemesség (szlachta) földjeit tekintette, a robotkötelezettségek a XVI. század során, a XVII. századra többszörösré emelkedtek. Már Gian Michele Bruto rabszolgasorsnak ítélte a Lengyelországban tapasztaltakat. Az árutertermelő nagy földesúri majorsággal azonban a lengyel köznemesi birtok gazdaságilag mégsem versenghetett, a robotrendszerre alapozott földesúri gazdaság mindenestre csapást mért a paraszti-polgári árutertermelésre. A majorsági nagybirtok (folwark) tudta a legjobban kiaknázni a lengyel gabonaexportból eredő termelési lehetőséget, ami mögött viszont Németalföld és a szántóföldjeit pusztító Anglia szükségletei állottak.¹²

¹⁰ Robert Hänsel i. m. 10.

¹¹ Henryk Samsonowicz: Historia Polski do roku 1795. Warszawa 1973, 334; B. Ulanowski (ed.): Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta. Volumen I. W Krakowie 1894, 203, 618—619; Stefan Kieniewicz (főszerk.): History of Poland. Warszawa 1968, 177 (J. Tazbir szerzői része); N. P. Gracianszkij-Sz .D. Szkazkin: Középkori történeti chrestomathia. III. Bp. 1956, 259.; Horváth Pál i. m. 391.

¹² Horváth Pál i. m. 335—336, 386, 391, 392. — A XV—XVI. századi lengyel gazdasági fejlődésre, a földesúri majorság (folwark) fejleményeire, a mágnások és nemesség (szlachta) árnyalt figyelembevételével: H. Samsonowicz i. m. 133—135, 137—138. — Brutus János Mihály Magyar Históriaijából. Geréb László összeáll.: A magyar parasztháborúk irodalma 1437—1514. Bp. 1950, 155.

Ha azt állítottuk, hogy a törvényben formát öltött igény még nem volt realizálható, ezt a föld hasznosításának típusai miatt is tettük. A bérlet viszonyára következtethetünk Sokorodi István, a galgóci vár udvarbírája panaszából (1511). Eszerint Majtényi János és Ráfael jobbágyaikkal learatták és elhurcolták Bálint és Mihály Oszlány mezővárosi (Bars vm.) jobbágyok gabonáját, amit Sokorodi nemesi kúriához tartozó szántóföldjén, Cserenyen birtokon vetettek.¹³ Ez is példa lehet mezővárosiak bérletére nemesi allodiális földön, saját földesuruknál. Éles választóvonalat a parasztháború bukása, a robottörvény sem jelent. 1518/19-ben a forrásokban szó esik „várföld” és allodiumhoz tartozó földek jobbágyoknak való bérbeadásáról, 1524-ben pedig dunántúli majorsághoz tartozó földeket jobbágyok a maguk számára ugarnak szántottak fel, majorsági földek parlagon heverték.¹⁴

Másfelől a XV. század végi egri püspökségi számadások (ún. Bakócz-kódex) megemlékeznek igák, ökörfogatok vételéről az allodiumhoz. Ha ezt iga és igaerő vásárlásának foghatjuk fel, azt mutatja, hogy az allodiumokat nemcsak a jobbágyok robotmunkájával, kirendelt munkaeszközeivel művelték, hanem cseléd- és napszamos munkával is, amely utóbbira (1 igához 2 napszamos) a számadásokban közvetlen adat is van.¹⁵ Mégis egyet tudok érteni Sági Vilmossal, amikor a XV–XVI. századra a jobbágyosság munkaerejét tartja társadalomfenntartónak, s csak a XVII. századtól tulajdonít nagyobb jelentőséget a jobbágytelki, a robotban és a bérmunkában jelentkező munka hármasszerepének.¹⁶

A robotoltató allodiális gazdálkodás kialakulása nem vizsgálható pusztán a piac feltételei alapján. Ehhez a folyamathoz arra is szükség volt, hogy fennálljanak a jobbágyosság robotoltatásának feltételei az *osztályharc erőviszonyaiban* is. Már korán találkozunk azzal, hogy a jobbágy a robotmunkát rosszabb minőségben végezte, mint a maga telkének megmunkálását. Erre utal a pálos rend főnöke, aki 1432-ben a Körös megyei strezai kolostor jobbágyainak súlyos robotterhét némileg csökkentette, és pedig a parasztok panaszai folytán, egyben azzal a célzattal is, hogy a megmaradt robotnapokon „korábban jöjjenek és jobb kedvvel dolgozzanak” a kolostor számára.¹⁷ Az ilyen utalások is mutat-

¹³ „certas fruges tritici et aliorum bladorum genera Valentini et Michaelis jobagionum prefati exponentis, in oppido Ozlany vocato, in com. Bars commorantium, in terris arabilibus ad curiam nobilitarem dicti exponentis in predicta possessione Chereuen habitam pertinentibus, seminataque . . .” *Belényesy Márta*: A földművelés Magyarországon a XIV. században. Századok (1956) 536. — Vö.: *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963, 437–438.

¹⁴ *Szabó István* i. m. 25.; *Holub József*: Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. Pécs 1943, 22.

¹⁵ Hídvég 1495: Quatuor Mercenariis ad duo juga . . . fl. IIII. Bakócz-kódex. *Kandra K.*: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. IV. 407.

¹⁶ *Sági Vilmos*: A mezőgazdasági bérmunkásság jogviszonyai Magyarországon a XVI. századtól 1848-ig. Bp. 1967, 260.

¹⁷ Az adatot l.: *Mályusz Elemér*: Az 1514. évi jobbágyháború okai. Társadalomtudomány (1926) 373–374.

ják, hogy a robot mértéktelen növelése a termelés szempontjából kétélű fegyver volt. De az erőviszonyok alakulása szerint is lehetett elhamarkodott, még keresztül nem vihető. Engels is erről írt, amikor arról beszélve, hogy „A kapitalista korszak a falun, mint a jobbágyi robotmunkára alapozott mezőgazdasági nagyüzem korszaka köszöntött be”, ezt az elvesztett német parasztháború utánra állítja, miután „a szabad vagy féljobbágy szerződéses parasztokat teljes jobbágyságba taszították, a kegyes uraság szabadkezet kapott”.¹⁸ Már Karl Kautsky joggal hangsúlyozta — sajnos pontatlanul és leszerelő módon értelmezve a termelési mód szükségletei, a gazdasági fejlettség és a forradalmi harcok összefüggését —, hogy a jobbágyi viszonyok XV. század végi csehországi helyreállításáért nevetséges a huszita háborúkat tenni felelőssé, amelyek társadalmi fejlődésütemet gyorsító hatásával járt a legyőzöttek szenvedése. Mindenesetre így a bukással magyarázta a csehországi társadalmi fejlemények kibontakozását.¹⁹ A Dózsa-parasztháború leverése is ilyen szenvedést kiváltó tényező, természetesen azonban nem szabad ezen azt érteni, hogy 1514 után egy csapásra következett volna be a mezőgazdasági robot emelkedése. Másrészt a lengyel példa bizonyítja, hogy az ellen nem álló parasztság éppúgy elbukott társadalmi tekintetben.

A XV. században és a XVI. század elején nálunk a mezőgazdasági robot csak igen lassan növekedett, sokáig egy szinten maradt. A Jagelló-korban a szántási és aratási robot súlya nem nőtt jelentősen. A nagyvászonyi pálosok szénabegyűjtéssel, beszekerezéssel, valamint a Marcal gátjának karbantartásával terhelt karakói jobbágyai 1506-ban a kaszálási robot távol végzése miatt panaszkodtak.²⁰ 1511-ben az aratás, szénagyűjtés, szántás, gabona-, széna- és fabeherdás terheit szabályozó somlyóvásárhelyi magyar nyelvű urbáriumban jelentős szerepet játszik a kaszálási robot („szolgálat”), viszont az aratási robot Somlyóvásárhelyen két kepe learatása egész telkenkint. Egy allodiumon, a Csősz faluban levő „urföldje”-n az urbárium 37 egész telek jobbágyságának tette kötelességévé a szántást, vetést, aratást, betakarítást és behordást. A teher súlyosságát azonban nem tudjuk megállapítani, mert az allodium területét nem ismerjük.²¹ A XVI. század elején Krassó megyei összeírásban a hunyadi uradalom külső tartozékainak jobbágyai robotként szénakaszálást és behordást, valamint vármunkákat teljesítettek.²² Igaz, hogy ez a parasztháború és a megtorló törvény robotrendelkezése elé esett valószínűleg. Talán a parasztháborúban volt olyan hangsúlyos a robotellenesség, hogy ez váltott ki visszahatást?

¹⁸ Engels: A német parasztháború. Bp. 1949, 168.

¹⁹ Karl Kautsky: A szocializmus előfutárai. Bp. 1950, 320—321.

²⁰ Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Bp. 1944, 186.

²¹ Oszwald Arisztid: Premontrai urbariumok a középkorban. A jászóvári premontrai kanonokrend gödöllői gimnáziuma évkönyve 1939—1940. Gödöllő 1940, 164—166.

²² „Item omnes tres provincie tenentur falcare fenum et introducere et omnes labores qui sunt necessarij ad castellum Monostor.” Iosif Pataki: Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. București 1973, 150—151.

Nem hihetünk ebben Gian Michele Bruto történetírásának, aki a súlyos robotot — később általa Erdélyben tapasztalt formájában — a parasztháború okai közé vetítette vissza. Az események előtti, 1514 tavaszán keletkezett, Solymos táji viszonyokra utaló paraszti panasz nem a termelő robotot vetette fel, hanem a parasztnők, csecsemőt karjukon hordozó anyák különleges nehéz feladatát, hogy télen hegyet másszanak búzamosás és a disznók felsőrészeinek tisztogatása végett.²³ De mit tudunk a törvény utáni időkből?

Az 1524-i veszprémi egyházi urbárium sem mutatja az 1514. évi törvény robotrendelkezéseinek végrehajtását. Az urbárium különböző nagyságú szénakaszálást, — gyűjtést, — behordást, fabehordást, különböző szállítási robotokat, hídkarbantartást, vadászati robotot és az egyházi szertartással kapcsolatos robotokat említ, megemlíti továbbá, hogy a jobbágyok parancs szerint más szolgálatokat végeznek. De aligha hihető, hogy a gabonatermelő robotot írták volna így körül. Egyébként is a veszprémi egyház allodiumain az állattenyésztés emelkedett ki.²⁴ Ez a helyzet okozza, miért volt a XVI. század első évtizedeiben a hunyadi uradalom legfontosabb természetbeni és pénzbeli bevételi forrása Pataki József szerint a jobbágyság adózása és nem a kezdődő allodiális majorsági gazdálkodás. Ebben az uradalomban nemcsak a jobbágyi termelés, de a cenzusgabona is meghaladta az allodiális termelés mennyiségét: 559 ½ köből búza és 569 ½ köből zab mint rendes cenzus, 229 ½ köből búza és 26 ½ köből köles mint malomjövedelem, 228 köből erdei, 116 köből kaszálók utáni, 23 köből havasi zab áll szemben 1512-ben 235 köből allodiális búza és 87 köből allodiális zab mennyiségével.²⁵ Még az oly fejlett birtokon is, mint a gyulai uradalom, a jobbágyi gabonatermelés mellett 1525-ben eltörpül az uradalmi. Viszont itt legalább búzából az uradalmi termés felülmúlta a kilencedbúza mennyiségét.²⁶ A fejletlenebb nagybirtokokon s a közép- és kisnemesség zöménél a piacravitel szempontjából a kilencedtermés jöhetett inkább számba.

A földesurak a XV—XVI. század fordulóján tehát nem pusztán a pénzjáradékot növelték (a kisebb birtokon ez lehetetlen is volt), a robot jelentékenyebb emelkedése sem figyelhető meg általában, annál szembetűnőbb azonban a terményjáradék előtérbe kerülése — ennek alapja az uralkodó osztály bizonyos csoportjainak az árucserébe való bekapcsolódására törekvés. Vigyázni kell azonban, nehogy ennek felismerése a pénzjáradék, s a pénzjáradék elleni paraszti harc lebecsülésére vezessen. S itt nem lehet általában nemességről beszélni, földesurakról, akik a kilenced kiterjesztett behajtására törekedtek. Ez az általánosság pontatlanság lenne. Történetírásunk feladata lenne végre

²³ *Brutus János Mihály* i. m. 155—156; *Márki Sándor*: Dósa György korából. Századok (1887) 193. old. szerint a Brandenburgi György uradalmihoz tartozó Váralja (= Tótvárad) és Solymos központú falvak jobbágysai megelégedtek volna avval, hogy a munkát az asszonyok a hegy lábainál fekvő házacskáikban végezhessék.

²⁴ *Holub József* i. m. 28—30.

²⁵ *Iosif Pataki* i. m. XLII, XLIV—LXII, LXXII—LXXXI, 157, 162.

²⁶ *Scherer Ferenc*: Gyula város története I. Bp. 1938, 80—81.

rendszeresen feltárni és egybevetni az egyházi birtok (pl. Bakócz Tamás), a világi nagybirtok (pl. Brandenburgi György), a középnemesi birtok, a kismemesek eltérő helyzetét, szerepét, érdekeit. Erre itt csak példálózó kísérletet tehetek. Valamilyen népi megítélést őrizhetett meg Szerémi György, amikor a legnagyobb urakról, őket élesen bírálva egyébként, ilyeneket írt le: Ujlaki Lőrinc „jobbágysághoz mégis jó”, Brandenburgi György „a parasztok iránt mégis nagyon igazságos volt, és megtartotta őket megterhelés nélkül.” A robot kapcsán Gian Michele Bruto is azt tapasztalta, hogy „Nem mindenki ilyen kegyetlen; kivált a főrangúak közt vannak, akiknek méltósága nem süllyed a fősvénység ily mély mocsarába”.²⁷ A *közép- és kisebb nemességre* vonatkozik az 1521. évi törvény 18. cikkének körülírása is (akiknek bizonyos számú jobbágyságok vannak, de sem szőlőhegyük, sem nagy halastavaik, sem makktermő erdeik nincsenek), s a nagybirtokról szóló 17. és az egytelkes nemesekről szóló 19. cikk közti elhelyezése is. Ez az a nemesi típus, amely nem gazdagodhatván meg pénzjárdákból, *robottal termelt* terményeket adhat el: *jobbágysághoz keveset vagy semmit sem adóznak nekik*, hanem csak szántanak, aratnak, szénát kaszálnak és az ő csűrükbe gyűjtik, amiből e nemesek évenként nem kevés pénzt merítenek. Az ilyen, *colonusaik* szolgálatából és földműveléséből szerzett *évenkénti* pénzt vetették adó alá.²⁸ Ezek a kisebb birtokú istállózó állattenyésztők és gabonaáru termelők a robotemelésben megelőzték a főpapokat és nagyurakat, akik csak a Mohács utáni súlyos változások nyomán léptek erre az útra.

Azt gondolhatnók, hogy ezzel ők lettek a második jobbágyság bevezetői hazánkban? Csak a szántóföldi robotoltatás vonatkozásában. A szembeállításban jellemző a nagyurak szőlőhegyeinek említése — ami a korcsmatartás egyik feltétele, másrészt a nagy halastavaké. A Sempte várhoz tartozó Pata, Nyitra megyei falu jobbágyságainak minden adóját elengedték 1510 körül, mert a halastavat gondozták. 1511-ben Homonnai János udvarbírája Bártfának kínálta vételre ura halastavaiból a nagy halakat.²⁹ Tudjuk, hogy Bakócz Tamás egri püspöki birtokain (Hídvég, Polgári, Szentmargita, Ároktő) halat sózatott, hogy elvette a macházaiak tavát.³⁰ Itt viszont arra kell utalnom, hogy az örökös jobbágyságba visszasüllyedő Dél-Csehországra a XVI. század elejétől lett jellemző a súlyos robotmunkával épített mesterséges halastavak rendszere, akár telkek és házak elárasztásával is. Így jött létre a 320 hektáros „Hálátlanság tava” s a 720 hektár vízterületet kitevő „Rožmberk-tenger” Třeboň-

²⁷ Szerémi György: Magyarország romlásáról. Juhász László ford. Bp. 1961, 51, 55; Brutus János Mihály i. m. 156.

²⁸ Márkus Dezső i. m. 794.

²⁹ Lederer Emma szerk.: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. rész. Bp., 1964, 269.; Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. II. k. (kézirat). Eötvös Loránd Tudományegyetem Történeti Tanszékcsoport Könyvtára. 4165. sz.

³⁰ Bakócz-kódex 377, 379; H. Balázs Éva összeáll.: Jobbágylevelek. Bp. 1951, 25. sz.

nál. A halgazdaság fontos, néhol első uradalmi jövedelemforrássá lépett elő. Ezeket a viszonyokat — bár még ki sem bontakoztak teljes mértékben — bírálta élesen Viktorin Kornel ze Všehrd mester, neves cseh királyi törvényszéki jegyző, a falvak védelmezője, a feudális elnyomás bátor bírálója, pápaellenes beállítottságú szokásjog-összeállító; visszaemlékezve Csehország korábbi sűrű népességére, azzal szembeállítja a maga korát (XV. század vége), amikor a cseh lovagság birtokközpontjait felvásárolták és elpusztították, s „falvak, szántók és rétek . . . tűntek el tavak építésével”, hogy „amit kard, tűz és járvány megkímélt, nagyobbbrészt pusztává tették az oda épített tavak”. Ez ugyanaz a világ, amelyben a cseh jogtudós szerint „az urak élet és halál felett uralkodnak,” és „a parasztok nem juthatnak sem törvényhez, sem igazsághoz”. A „Rožmberk-tenger” létesítése maga 6 falu helyét öntötte el.³¹

Hazánkban is kb. arról van szó, mint Felső-Ausztriában, ahol a robotra leginkább a kisebb földesurak, a lovagok helyeztek súlyt, míg a főpapoknál a robotoltatás sokszor egyáltalán nem volt gyakorlatban.³² A robotemelő szászországi lovagi birtok (Rittergutswirtschaft) példájára is lehetne itt utalni, amely sokszor alig haladta meg egy nagy parasztbirtok méreteit, de máskor a lovagok kebeleztek be paraszti birtokokat.³³ De ha olykor általánosságban írják is le a német gazdasági változásokban a kisebb vidéki nemesek jobbágyaik megterhelését növelő és jogfosztó magatartását, ez nem minden tartományra mondható el. Frankónia esetében pl. bizonyos, hogy ott a lovagbirtokokból nem fejlődött ki nagyobb robotoltató üzem (Gutswirtschaft); ilyen birtoktípus tulajdonképpen értelmében ott hiányzik.³⁴ Ez a kisebb nemesi robotoltatás tehát szemmel láthatóan inkább a „keleti típus” része lehetett, ahol gabona-, fa- és marhakereskedelem, míg egyebütt juhtenyésztés és gyapjúeladás volt nemesi foglalatosság.³⁵

A jogtörténeti kutatás a földesúri büntetőbíráskodással kapcsolatban azt is megállapította, hogy még az 1514-es parasztháború elnyomása után is csak az *úríszei bírságot* következő *alkalmazásával* lehetett a magyarországi jobbágyságot a munkajáradék növelésére szorítani, hosszú évtizedekig tartott, amíg a jobbágyság a szolgáltatás teljesítéséhez hozzákényszeredett anélkül, hogy harca ellene megszűnt volna. A zalavári apátság 1569. évi urbárium a pl. állandó bírságot állapított meg azoknak a jobbágyoknak megbüntetésére, akik a robotot nem teljesítik, és a XVI. század utolsó évtizedei-

³¹ K. Kautsky i. m. 320; Horváth Pál i. m. 377.; Joseph Macek: Jean Hus et les traditions hussites (XVe — XIXe siècles). Saint-Amand 1973, 297 — 298, 322. — Josef Maceknek köszönöm, hogy 1954. július 28-án szíves felvilágosítást adott Třeboňban az ott bemutatott halastó építési történetéről és az ottani levéltárban őrzött építkezési számadásokról.

³² Alfred Hoffmann: Wirtschaftsgeschichte des Landes Oberösterreich. I. Linz 1952, 92.
³³ Rudolf Kötzschke-Hellmut Kretschmar: Sächsische Geschichte. I. Band. Dresden 1935, 173 — 174.

³⁴ R. G. D. Laffan: The Empire under Maximilian I. The Renaissance 1493 — 1520. Edited by G. R. Potter. Cambridge 1957, 197; Friedrich Lütge: Die deutsche Grundherrschaft. 136 — 137.

³⁵ Lamprecht: Modern történettudomány. Bp. é. n. 226.

ben a szalonaki úriszék legtöbb büntetőítéletét robot nem teljesítéséért mondtotta ki. Így valóságos típus Heltai Gáspár fabulájában (1566) a „kegyetlen és szegényekre éhezett nemes ember”, „ki igen kegyetlenül nyomorgatja vala a szegény jobbágyokat, mind törvéntelen adóval, dolgoztatással és külemb külemb színek alatt való sarcoltatásokkal és bérságokkal”, akinek parancsa, hogy „hetedszaka énnékem szántsanak, kapáljanak, arassanak, kaszáljanak. Szinte elég, ha . . . szombaton délután és vasárnapon magoknak szántnak, kapálnak, aratnak, kaszálnak”. Nála csak az ördög mértéktelenebb: „Kerteket is kapáltata a jobbágyokkal”. Gian Michele Bruto is ezt a választékosan kidolgozott robotsorozatot kárhoztatja: „az urak szolgáltatásokat hajtanak be . . . tetszés szerint rónak ki munkát s addig, ameddig jónak látják; kocsit, lovat, szarvasmarhát. Elmondani is nehéz, minő hatalmaskodás, minő kemény sarcoltatás van a szegényeken . . . Ha vízfordás kell, ha favágás, építkezés, földmunka, ha falat, árkot kell készíteni — függén legyenek a parancsszóra, különben bilincsel lábba kerülnek börtönbe . . . Oly alávaló dolguk van, mint az árverésen rabszolgául eladott hadifoglyoknak.” Az aprólékosságig szabályozott németországi szántóföldi, háztartási, karbantartási, kerti, gyümölcszedési robotnemek mutatják, hogy a közép-kelet-európai feudális urak találékony-sága versenghetett egymással.³⁶ A nagybirtok gazdálkodásában tehát a XVI—XVII. század Magyarországon nőtt meg az árutermelés fontossága. Ezt a belső piaci viszonyok szétszabdálása, a városok hanyatlása folytán nagyrészt a végvári katonaság és a mezei hadak ellátása támasztotta alá. Igaz, hogy az egri vár majorgazdálkodása még 1551—52-ben is igen kisméretű volt (alodiumok Egerben, Tárkányban, Mezőhídvégen, Pusztaszikszón, Gyöngyöspüspökin, Szentmárián, amelyek részben Bakócz idejére emlékeztetnek).³⁷ A vázolt fejlődésnek alapján mégiscsak kiterjesztették a *majorsági földet*, részben erdők, gyepföldek feltörésével, részben azonban a jobbágyföldek kezdődő kisajátításával. Ezzel párhuzamosan nőtt a munkajáradék, a robot. Az 1514. évi törvény megszabta robotteher kereteit lassankint kitöltötték, majd túllépték. Így sikerült csak jóval a parasztháború után oly *magasra srófolni* a robotterheket, hogy az néhol a jobbágyot panaszra leginkább készítő teher lett, hogy a Császár Péter-felkelés (1631—32) mérsékelt szárnyának követelése már legalább az 1514-es robotelőírás szintje köré való *leszállás* (havi 5 nap robot) lehetett.³⁸

Íme, ilyen távlatok voltak a nemesi árutermelés magyarországi (és közép-kelet-európai) sajátos kibontakozásának. Éppen ezért nem láthatunk az áru-

³⁶ *Eckhart Ferenc*: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században. Bp. 1954, 170; *Barta János és Klaniczay Tibor* szerk.: Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. rész. Bp. 1951, 313—314; *Brutus János Mihály* i. m. 156; *Robert Hünsel* i. m. 9.

³⁷ *Rúzsás Lajos*: Az egri vár gazdálkodása a XVI. században. Bp. 1939, 28.

³⁸ *Szabó István* i. m. 156; *Sinkovics István* ismertetése Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVII. században c. művéről: Századok (1957) 430—431. — A munkajáradék mértékelen fokozását minősítette az 1631—32-es felkelés okának *Molnár Erik*: A magyar történetírás tíz esztendeje. Századok (1955) 188.

termelésben elfoglalt szerepe mellett sem valami haladó társadalmi tendenciát képviselő újnemességet a magyar uralkodó osztály középső és kisebb rétegében. Történeti útja ebben a korszakban a kelet-közép-európai fejlődési irányoknak törvényszerűen felelt meg, így az 1514. évi hosszú országgyűlés határozatát sem csak a meggondolatlan bosszú pillanatnyi művének, hanem a győztes nemesi rend objektív társadalmi érdekeit kifejező, az elnyúlt tanácskozásokon kiérlelt elgondolásnak tekinthetjük.